

Jeltsini fenomen. Puhtsubjektiivsed meenutused

Viktor Palm (RiTo 16), Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik, Tartu Ülikooli emeriitprofessor

Meenutused on pühendatud Boriss Jeltsinile, kes raskest heitlusest teise poliitilise titaani Mihhail Gorbatšoviga väljus küll võitjana, kuid hiljem osutus ise samuti kaotajaks.

Tõemoment murdis teadvusse äkitselt, kuigi alateadvuses oli see juba pikemat aega tulise sõena ajupoolte vahel võnkunud: kõik, mis siin Kongressi saalis toimub, muutub järjest vähem tähtsaks. Andrei Sahharovi pole elavate kirjas juba aasta, vastavad võimukandjad on ilusasti oma pukkidele istutatud, erakorralise seisukorra väljakuulutamiseks pole enam vajagi Kongressi või ülemnõukogu poole pöörduda. Pinged on üles kruvitud, stabiilsusekeel katkemise äärel ... Jalutasin tasapisi saalist välja ja suundusin esimese kättesaadava telefoni juurde. Mul vedas, toru võttis Boriss Nikolajevitš ise. Avaldasin võimalikult neutraalsel toonil soovi mõningaid küsimusi arutada.

Leppisime kokku, et asun kohe Valge Maja poole teele. Otsustasin minna jala. Selleks kuluva paarikümne minuti jooksul saaks ehk kuidagi täpsustada eeloleva keskustelu sisu. Minu jaoks oli draama viimane vaatus alanud.

Suurmehed ja ajalugu

Sageli näib, et elu kõige olulisemad momendid on tingitud ettearvamatutest asjaoludest, milliseid me oma rahustuseks kutsume juhusteks. Põhjus on lihtne – me satume silmitsi sündmuste unikaalse aspektiga. Teadusliku lähenemise eeltingimus, reprodutseeritava vaatluse võimalikkus, on sama hea kui olematu. Tuleb kasutada surrogaati, mida salapärasuse suurendamiseks nimetatakse intuitsiooniks. Tegelikult on jutt vägagi subjektiivsest “oraakliefektist”, mis võib iga asjaosalise puhul olla erinev. Mõni juhuslikest prognoosidest võib ka täituda. Sel juhul me omistame selle autorile head intuitsioonivõimet või kuulutame ta geeniusseks. Tagantjäreletarkusega.

Seepärast ma ei pretendeeri kõrgele intuitsioonitasemele. Kirjutan selle tellitud loo Boriss Jeltsinist, tuletades meelde oma tollastest hinnangutest ja suhtumistest tingitud käitumist ning hoidudes seejuures võimaluste piires tagantjäreletarkuse kasutamisest. See lugu ei pretendeeri ka ajaloolisusele. Jeltsini ajaloolisest rollist ja hinnangutest on kirjutatud sedavõrd palju ja mitmekesisist, et omaenda kompetentsuse tasandil poleks mul sellele midagi märkimisväärset lisada. Pealegi pole minu arust võimalik võtta üheselt määratletavat seisukohta isiku rolli kohta nii ajaloos kui ka praegusaja (poliitilisel) maastikul.

Ühest küljest võib lähtuda rangelt objektivistlikust paradigmast. Selle kohaselt on ajaloolised suurmehed artistid, kel on õnnestunud hõivata reaalse olukorra tekitatud rollid. Tavaliselt on kandidaate rohkem kui üks. Kui poleks olnud Jossif Stalinist, oleks tagavaraks olnud Lev Trotski. Adolf Hitleri puudumisel oleks ehk asja ära ajanud ka Ernst Röhm. Lühidalt, kui kangast üks niit välja tõmmata, tuleks muutusi otsida mikroskoobiga. Kuid mul on raske ette kujutada, mis tagajärjed oleksid olnud Peeter III või Vladimir Lenini ajaloost eemaldamisel. Mul ei ole ettekujutust, kes oleks võinud sama töö ära teha. Esimesel juhul oleks kahtlane,

kas Vene–Preisi impeeriumi teke ikka oleks juba eos halvatud (Peeter III kutsus kohe pärast Elisabet II [Jelizaveta Petrovna] surma keisriks saanuna Seitsmeaastase sõja võitnud Vene väed Berliinist tagasi). Ka Lenini puhul näib mulle, et samaväärset rollitäitjat polnud tollasel silmapiiril näha. Sama abituna tunnen ennast Boriss Jeltsinist rääkides. Kuna aga just viimasest jutt käibki, siis ei saa jätta mainimata teise, diametraalselt vastupidise ajaloo paradigma olemasolu. Viimase kohaselt on seaduspärane ajalookulg täheldatav üksnes inimese kestusega võrreldes pikkade perioodide vaatlemisel.

Isegi siis tekib raskusi: miks Ameerika lokaalne tsivilisatsioon ei saanud hakkama ratta leiutamisega? Polnud hobust? Kahtlane, raskete esemete lohistamine laamade või inimeste rakked oli kindlasti vaevalisem kui vankri või käru rakendamisel.

Kahe titaani probleem

Kuid pole mõtet trügida sinna, kuhu üksikindiviid põhimõtteliselt ei pääse – sajanditesse ja millenniumidesse. Lühemaid perioode saab sellisel juhul vaadelda kui ajaliselt lokaliseeritud juhuslikke fluktuatsioone. Sel juhul kipuks “juhuslikkuse” moment taanduma iga fluktuatsiooni vältel elavate inimeste tegevustesse. Tõmba üks niit välja ja kogu kangas hargneb laiali. Seetõttu olen ma võimeline käsitlema Boriss Jeltsini tegevust vaid teise paradigma raamides. Isegi üksiku ajaloo fluktuatsiooni piirides oluliseks peetavatena osutuvad mõlemad alternatiivid samaväärseteks nende põhimõttelise mittekontrollitavuse tõttu. Ühegi “niidi” eemaldamine pole tagantjärele võimalik.

Teaduse metodoloogia seisukohalt on siin tegemist lihtsalt spekulatiivsete konstruktsioonidega. Võib-olla oleks mõistlik kasutada mõlema paradigma kombinatsiooni. Kuid antud juhul lõpetan sel teemal filosoferimise ja lähtun postulaadist, et Jeltsini isik oli vaadeldavas aspektis unikaalne ja asendamatu. Mina aga saan kirjutada ainult mõningatest episoodidest, kui meie nii erinevad eluniidid ettearvamatult ristusid või isegi sõlmusid. Asudes ühe jalaga juba parematel rohumadel, võin ehk endale lubada seda tagasihoidlikku edevust. Pealegi oli minu jaoks tegemist üksteisest tulenevate juhuslike sündmuste jadaga.

Esimeseks “juhuseks” oli, et hoolimata otsusest mitte mingil juhul kandideerida NSVL Rahvasaadikute Kongressi liikme kohale, ei õnnestunud mul sinna sattumist vältida. Tänu sellele, et järgisin naiivselt eesti vanasõna: meest sõnast, härga sarvest. Asi, mis on poliitika jaoks üpris kohatu. Nimelt lubasin pärast kandideerimisest keeldumist ühe Rahvarinde eestseisuse liikmega vesteldes, et kui tekib olukord, kus mõnes valimisringkonnas suudaksin Rahvarinde esindajana võita ainult mina, siis ... Minu intuitsioon hindas sellise olukorra tekke tõenäosust praktiliselt nulliks. Kahjuks eksisin ning sattusin niisuguste sündmuste keerisesse, millistest ma varem polnud undki näinud. Tuli hakata kuidagi kohanema.

Valituna ja seega ENSV julgeolekubossi sattumise Kongressi saadikuks blokeerinuna oli vaja saada mingitki ettekujutust jõudude vahekorra ja koostöövõimalustest. Mitte viimases järjekorras tuli kujundada oma suhtumine kahte heitlevasse poliitilisse titaani – Mihhail Gorbatšovi ja Boriss Jeltsinisse. See oli probleem, millest ei saanud ei üle ega ümber.

Vajaliku luure teostamiseks oli otstarbekas Moskvasse siirduda. Esialgu jõudis minuni kuuldus, et tuntud silmakirurg Fjodorov kavatsevat kokku kutsuda eeldatavalt edumeelselt häälestatud saadikurühma. Kuid mul puudus informatsioon selle ürituse aja ja koha kohta. Olin siiski veendunud, et sellest raskusest on lihtne väljapääs olemas.

Elegantse liigutusega oma selja taha

Kongressi saadikuks oli valitud ka minu vana tuttav Roi [Medvedev], kelle kirjutatud ja samizdatis levitatud stalinismi olemust paljastavad ja vastavat ajalugu käsitlevad ürikud mängisid viiekümnendate aastate lõpust alates tähelepanuväärset rolli. Need teosed olid tänu isiklikele suhetele (kursusekaaslased) kättesaadavad teatud rühmale Leningradi Ülikooli lõpetanud Tartu Ülikooli õppejõududele (Rem Blum, Juri Lotman, Leonid Stolovitš, Mihhail Bronštein). Tollest ajast alates kohtusin Roiga õigupoolest iga Moskvas-käigu ajal. Esimestel aastatel külastasin teda kodus. Hiljem, kui tema korterist pandi valvama relvastatud miilits, kohtusime kokkulepitud metroojaamas. Seega usaldamatuse probleem näis täielikult puuduvat.

Kohtumine vana semuga oli ühtaegu südamlük ja pettumust valmistav. Tema üsnagi tasavägiseks rivaaliks valimistel oli üks Jeltsini lähikonda kuuluv naisterahvas. Roi ei püüdnudki varjata emotsionaalset antipaatiat nii selle daami kui ka Jeltsini enda suhtes. Ka Fjodorovi kavandatava ürituse kohta ei saanud ma mingit lisainformatsiooni. Kõige selle tulemusena jõudsin järeldusele, et jõujoonte tegelikust paigutusest oli mul ilmselt üsna kesine ettekujutus.

Jäi üle kasutada võimalust võtta osa Moskva Rahvasaadikute Grupi korraldatavatest üritustest. Seal valitses väga radikaalne õhkkond. Pooljuhuslikult tutvusin seal Jeltsini meeskonda kuuluva Sergei Trubega. Ta lubas mind Jeltsiniga kokku viia pärast järjekordse Lužnikis toimuva massimiitingu lõppu. Suundusin sinna koos temaga.

Üritus toimus küllaltki korrastamata väljakul Lužniki metroojaama naabruses. Metroost voolas välja pidev miitingule suunduv inimvool. Lasksime end õlekõrtena kaasa haarata. Seadsime ennast sisse veoauto lähedusse, mille kasti kasutati tribüünina. Varsti ilmus rühm inimesi, nende hulgas ka Jeltsin. Kui mul on vaja kellestki esmakohtumisel mingi pilt luua, püüan tavaliselt täpsustada selle isiku psühhofüsioloogilist tüüpi. Siinkohal ei hakka ma filosoferima, kuivõrd minu diletantlikul tasemel teadvustatud vastavasisulised "teoreetilised" reeglid tegelikkusele vastavad. Mulle näis, et autokastis ümbritsevatest peaaegu pea jagu üle ulatuvat meest võib klassifitseerida pükniliseks atleediks koos kõige sellest tulenevaga. Tuntud poliitikute kuuluvad samasse tüüpi näiteks Winston Churchill ja Konstantin Päts (siiani elavatest poleks sünnis rääkida).

Väljakutäis (ligikaudu 100 000 inimest) skandeeris: "Jeltsin! Jeltsin! Jeltsin!..." Mulje missugune! Elav illustratsioon mõistele karismaatiline isiksus. Igale esinejale oli ette nähtud kolm minutit. Kui tuntud majandusteoreetik Gavriil Popov sõna sai, seisis ta Jeltsini taustal – gabariitide erinevuse järgi. Kui Popov oli rääkinud veidi üle minuti, kadus tema selja taga seisval "karumürakal" kannatus, nähtavale ilmus matsakas esikäpp ja kahmas oraatori ainsa

elegantse liigutusega publiku silme alt oma selja taha. Seejärel algas Jeltsini enda ajalimiiti mittetunnistav esinemine.

Agressiivne–kuulekas enamus

Pärast miitingu lõppu läks Sergei Trube Jeltsinit püüdma, kuid naasis mõne aja möödudes nõrdinult – välismaised ajakirjanikud olid Jeltsini oma raudsesse haardesse võtnud. Esimese luurekatse tulemused osutusid kesiseks.

Moskva Rahvasaadikute Grupp aga tegutses regulaarselt. Tutvusin seal mitmete tähelepanuväärsete inimestega, sealhulgas Andrei Sahharoviga. Ajasime puhvetis põgusalt juttu, ta kurtis, et enam pole jõudu teadusega tegelda. Eluolud polnud ilmselt eriti säästvalt tema tervisesse suhtunud.

Mihhail Gorbatsšovi imetlemise aeg hakkas mööda saama. Seda enam oli vaja ka tema kohta lisainfot saada. Selleks andsid võimaluse kaks rutiinset üritust – Kongressi parteigrupi ja saadikurühmade esindajate koosolekud. Esimesel neist selgus, et Gorbatsšovile pole mitte ainult omane poliitikategelaste põhiküsimus – “Aga kes mina olen (kelleks saan)?” –, vaid tal jäi puudu ka psühholoogilistest piduritest või vajaka artistitalendist. Igal juhul ei püüdnudki ta jätta sündsat muljet, nagu oleks see tema jaoks kõrvaline probleem. Ta agiteeris ise kõige otsekohesemalt just enda ülemnõukogu esimehe kandidaadiks esitamise poolt. Kirjutasin oma kõrvatagusele viite tema isiksuse ausavõitu naiivsusele. Leidsin, et tegemist pole kaugeltki mitte kõige halvema variandiga – võib proovida mängu lahtiste kaartidega.

Mul õnnestus sattuda Eestist valitud saadikuid esindavasse seltskonda – kui õigesti mäletan, siis tänu Arnold Rütli protektsioonile. Vastupidi traditsioonile tõusis meie saadikurühma juhtfiguuriks mitte EKP Keskkomitee esimene sekretär, vaid ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees. Seda tänu Rahvarinnet esindavate saadikute initsiatiivile.

Nimetatud koosolekul tekkis võimalus “lahinguluureks”. Ajasin käe püsti ja läksin kõnepulti. Püstitasin seisukoha, et liiduvabariikide juhtkonnal peaks olema vetoõigus niisuguste üleliiduliste organite määruste suhtes, mis otseselt riivavad vabariikide huve. See ei tähendanud midagi muud kui iseseisvusdeklaratsiooni tekstis mitte ilma mõningate takistusteta säilitatud Laagi–Preimani paranduse saalis olevale seltskonnale “nina alla hõõrumist”.

Juhusliku statistilise valimina Kongressi koosseisust hakkas selle enamus madalatoonilise urina vahendusel oma seisukohta väljendama. See oli Juri Afanasjevi poolt mõni päev hiljem Kongressi kõnetoolist lendu lastud iseloomustuse – agressiivne–kuulekas enamus – sisu näitlik demonstratsioon. Pärast minu esinemist asus Gorbatsšov seda kommenteerima: vetoõigus oleks ehk mõeldav, kuid praegu on veel vara, võib–olla kunagi hiljem jms. Saalis puhkenud urina rahustas see igal juhul maha.

Niisiis toimus kahe teineteisele vastanduva titaani kollisioon – ühelt poolt kompromissitult võimuvõitlusse sööstnud, kahtlusteks mitte eriti valmis ja teiselt poolt mõnevõrra kõhklustest puretud laveerimisvõimelise isiksuse vahel.

Piinlik hetk valimistel

Muidugi polnud kuhugi kadunud eriarvamused põhimõttelistes küsimustes, kuid poliitilises liivakastis valitseva psühholoogilise õhkkonna suhtes muutus olukord minu jaoks mõnevõrra klaarimaks. Ent pöördume tagasi Jeltsini juurde. Kongressi esimese istungjärgu alguses valiti ülemnõukogu. Enne Kongressi valimisi vastu võetud valimisseaduse muudatuste kohaselt toimusid ülemnõukogu valimised kaheastmeliselt. Eestis Rahvarinde korjatud ligi 900 000 protestiallkirja konstitutsiooniparanduste ja uue valimisseaduse vastu ei kutsunud esile ilmamuutust. Sõltumata valijate toetusastmest, oli tehtud võimalikuks pidevat sisulist tööd tegeva ülemnõukogu liikmete valikut oskuslikult suunata. Jeltsin ei saanudki vajalikku hulka hääli ja seega pidanuks ülemnõukogu koosseisust välja jääma, koos kõigi sellest tulenevate tagajärgedega.

Gorbatšovi ebalevast reaktsioonist võis välja lugeda, et sellist tulemust ta eriti ei oodanud. Enamus osutus suuremaks katoliiklaseks kui paavst ise. Tekkis piinlik olukord. Ootamatult tõusis püsti ülemnõukogu koosseisu valitud Omskist pärit Aleksei Kazannik ja teatas, et on nõus oma positsioonist Jeltsini kasuks loobuma. Seadussätte kohaselt oli võimalik loobuda, kuid kellelegi nimeliselt selle positsiooni üleandmise võimalust polnud ette nähtud.

Minu intuitsioon sosistas mulle kõrva, et Jeltsini väljajäämisel ülemnõukogu koosseisust võib olla väga ebasoovitavaid tagajärgi. Üksnes Kongressi liikmena oleks ta oma positsioonilt praktiliselt eikeegi, pealegi ilma vormilise töökohata. Aega tõsisemaks aruteluks polnud ja ma tormasin lähima mikrofoni juurde. Pakkusin välja juriidiliselt kõrgelennulise (s.t tobeda) ettepaneku – meie siin oleme riigi kõrgeim võim, seetõttu on meil õigus muuta vajaduse korral mis tahes seadust. Võtkem algul vastu seadusemuudatus, mille kohaselt oleks legitimeeritud ülemnõukogu liikme positsiooni isikuline loovutamine, ja siis mingem üle selle rakendamisele. Gorbatšov haaras sellest mõttest valmidusega kinni ja pani vastava seadusemuutmise ettepaneku kohe hääletusele. Pärast positiivset tulemust kinnitati Kazanniku loovutusettepanek.

Jeltsini sattumisel ülemnõukogu koosseisu olid mõningad käegakatsutavad tulemused. Ta valiti Arhitektuuri- ja Ehituskomitee esimeheks, seetõttu eraldati talle üsna mahukas tööruum hotelli Moskva tagumises tiivas. Samasse hotelli oli majutatud suur osa Kongressi saadikuid. Mulle on jäänud ebaselgeks, kuivõrd intensiivselt tegeldi selles ruumis ehitusalase töö suunamisega, kuid üsna pea sai sellest regioonidevahelise saadikurühma (RVSR) vajaliku tehnikaga varustatud organisatsiooniline keskus.

Initsiatiiv ei jäänud karistusea

Umbes samal ajal toimus mainitud saadikurühma loomise vormiline lõpuleviimine. Üldkoosolekul tõstati küsimus esimehe valikust. Tehti ettepanek Jeltsini kandidatuuri suhtes. Millegipärast tõusis mul sel momendil silmade ette autokastis tegutsenud “karukäpp”. Arutlusaeg samahästi kui puudus. Palusin sõna ja tegin iseendale saatuseks kujunenud ettepaneku: valida Eestimaa Rahvarinde eeskujul mitu samatasemelist kaaseesistujat. Pikema vaidluseta võeti vastu otsus valida viis kaasesimeest ja mindi üle

kandidaatide esitamisele. Lisaks Boriss Jeltsinile seati üles Andrei Sahharov, Juri Afanasjev ja Gavriil Popov.

Vaevalt jõudsin endamisi tõdeda, et need on just needsamad, keda vaja, kui äkki kuulsin enda nime. Ähmiga olin unustanud ühe seltskondliku elu põhimise tõe: ükski üllas tegu ei jää karistusest. Enesetaandus olnuks tekkinud olukorras täiesti kohatu. Olin Kongressi demokraatlikku opositsiooni esindava viisiku koosseisus – ainsa mittemoskvalasena. Lootusele pääseda kogu sellest supist kuiva nahaga oli lõplikult kriips peale tõmmatud. Ja süüdistada polnud kedagi.

Nii sattusin lõplikult Jeltsiniga ühte paati ning temaga vahetult ja tihedalt suhtlevate inimeste ringi. Sama võisin tõdeda ülejäänud kaasesimeeste, eriti aga Andrei Sahharovi ja Juri Afanasjevi suhtes.

Muidugi võib igas olukorras leiduda ka helgem pool. Sattunud pressis tähelepanu keskmesse, kuulsin ühelt ajakirjanikult üsna otsekohest päringut: kas te ei karda kuhugi kaugemale ja külmemasse kohta saatmist? Vastasin oma vanusele mitte eriti sobiva üleemeelikusega, et sellist võimalust ei saa välistada, kuid kujutage ette, millises heas seltskonnas see sõit saab toimuma. Milline mõlemapoolne naiivne optimism – arvata, et sellel päeval hakatakse meile veel mingit lõbusõitu korraldama.

Vaatamata ülemnõukogu liikmeks sattumise lausa uskumatule episoodile eskaleerus Gorba ja Borissi vaheline vastasseis edasi. Kongressi teisel istungjärgul kerkis esile suisa ootamatu seik. Keegi – ma ausalt enam ei mäleta kes, kuid kindlasti Gorbatšovi lähikonnast – esines avaldusega, et Jeltsin olla kukkunud purjuspäi sillakeselt jõekesse. Kuskil oma suvila läheduses. Lisaks anti mõista, et kogu episood leidis aset naasmisel “külaskäigult” mingi “daami” juurde. Kui Jeltsin pärast seda pulti astus, oli ta ilmses hämmelduses ning avaldas nõrdimust, et on rikutud kindlat kokkulepet seda sündmust mitte avalikustada. Ning lisas omapoolse versiooni: tehnikat tundvad agendid pidasid ta kinni, tõmbasid koti üle pea ja tõukasid sillalt jõkke. Ainult suurivaevu õnnestunud tal kotist vabaneda ja veest välja ronida.

Mitte lihtsalt üks viguritest malelual

See oli selge märk, et Jeltsin oli keskvoimule kui kont kurgus kinni. Kuidas lood ka tegelikult polnud, oli ilmselt tegemist demokraatiale omase “poliitilise argumentatsiooniga”: ja niisugune pürrib veel kandideerima Venemaa presidendiks – tookord küll ülemnõukogu esimeheks.

Järgmisel kaasesimeeste kohtumisel istusin Borissiga kõrvuti ja pärast päevakorra ammendumist küsisin temalt tasahilju, mis ikkagi tegelikult juhtus. Nagu oleks sellel asjaolul üldse mingit iseseisvat tähtsust. Ta vaatas mulle muhedalt naeratades otsa ja esitas vastuküsimuse: “Aga kuidas sina arvad?” Loomulikult sain ma arvata ainult ühtemoodi. See oli viimane kord, kui ma lubasin endale sisemiselt mingit kriitilist suhtumist Jeltsini isiksusse. Põhjus sellest hoiduda osutus vääramatult veenvaks.

Kremlis lossi ülemine korrus 5. novembril 1989 natuke enne keskööd. Jalutan mööda luksuslikult sisustatud suure kabineti põrandat katvat vaipa käevangus NL-i võimuhierarhia tipust teise mehega. Aga võib-olla isegi esimesega, kui pidada silmas ajaloos aegumatut halli kardinali fenomeni. Sissejuhatuseks avaldab ta mulle oma isiklikku sügavat armastust ja austust. Hakkab kõhe. Ja mitte asjata. Mingi vahelausetat läheb ta üle oluliselt asjalikuma informatsiooni teavitamisele: "Aga kui teie seal (ENSV Ülemnõukogu istungil) selle otsuse vastu võtate [1], siis ilmuvad Tallinna tänavatele tankid, voolab veri ja te kaotate kõik." Mäletan seda hoiatavat ütlust siiani sõna-sõnalt.

Niisiis veri! Sekkusin sellesse vastikusse poliitilisse komejanti ainult ühel ajendil – anda omapoolne panus verrega lõppeva stsenaariumi vältimiseks. Juhindusin naiivsest veendumusest, et igas indiviidis peituv mikrokosmos (keskaegne termin) omab korvamatut väärtust. Pole olemas mõistlikku põhjust, mille nimel tasuks enneaegselt kustutada kas või ühe inimese eluküüna. Ja kui juba rääkida ohvritest, siis ainus elu, millega sul on mingigi õigus riskida, on su enda oma. Naiivne eneseõigustus!

Nende paari minuti jooksul veendusin lõplikult, et selline elukäsitlus omab vähe ühist kogu inimkonna ajaloo ja hetkeseisuga. Sentimentaalne kohtlus. Teadsin seda juba ammu, kuid veendumise moment on midagi teadmisesest kõrgemat.

Käesolev lugu on pühendatud Jeltsinile, seetõttu ei hakka ma siinkohal pajatama, millega mainitud episood lõppes ja kuidas looviti mööda verevalamisest. Mis puudutab aga Borissi ennast, siis sain lõplikult küpseks, et tajuda: ta on mitte lihtsalt üks viguritest, vaid väga tähtis ja tugev malend laual, millelt mul ei ole pääsu. Kõigel muul pole enam praktilist tähtsust.

Vastasseis teravnes hüppeliselt

Poliitika üks määrav tegur on inimeste ideoloogiline töötlemine. Ehk labasemalt öelduna ajupesu. Mingeid mulle mitte päris arusaadavaid vahendeid kasutades õnnestus publitseerida esimene RVSР-i häälekandja. Isegi klantspaberil. Kuid see ähvardas jääda ka viimaseks. Vastavasisulisel mõttevahetuses ütles Gorbatšov mulle suu sisse: "He будет у вас никакой газеты!" ("Mingit lehte ei saa teil olema!"). Toon oli seejuures üsna tige.

Tollal olid mul üsna usalduslikud isiklikud sidemed Rein Kilgiga – Rahvarindes tegutsemise baasil. Puhtpraktilistes küsimustes näis Kilk juba tollal "kõikvõimsana". Pöördusin tema poole päringuga, kas annaks seda asja kuidagi korda ajada. Ta leidis, et annab küll. Mis pole lubatud NSVL Rahvasaadikute Kongressi marginaalsele saadikurühmale, tuleb kõne alla kooperatiivi n-ö sisemiste vajaduste rahuldamiseks paljundatud trükisena. Nii leiduski lihtne lahendus RVSР-i ajalehe edasise kirjastamise probleemile. Kuid sellega lugu ei piirdunud.

Jeltsin kandideeris Venemaa presidendi kohale ja vajas hädasti propagandaalast toetust. Eelmainitud Sergei Trube kaudu saime teada vajadusest paljundada Jeltsini autobiograafiline lugu "Intervjuu etteantud teemal". Ka see asi õnnestus korda ajada Rein Kilgi abiga. Ja lõppkokkuvõttes saigi Jeltsinist Venemaa esimene president. Toimus hüppeline muutus nii jõudude vahekorras kui ka vastasseisu teravuses.

Muutused toimusid ka Jeltsini teadvuses. Ühel hommikul einetasime koos Kongresside Palee suures puhvetis. Ootamatult teatas ta mulle, et eelmisel õhtul sai ta selgeks rahvusküsimuse. Teda olid külastanud kolm Eesti rahvasaadikut (kui õigesti mäletan, siis Siim Kallas, Hardo Aasmäe ja Ülo Vooglaid), kes olid teda selles suhtes harinud. Tulemus oli ilmselt "positiivne".

Pärast seda, kui ma olin seisnud koos Borissi ja teiste kaasesimeestega auvalves Andrei Sahharovi põrmuga kirstu juures, algas pöördumatu tendents ettevalmistusteks jõumeetodite kasutamise suunas. Regioonidevahelises rühmas tekkisid selle vaimse liidri ootamatule lahkumisele eelnevatel päevadel olulised erimeelsused ja ainult meeleehtlike jõupingutustega õnnestus selle ühtsus siiski säilitada. Kui esimene poolhäbelik katse kehtestada NSVL Ülemnõukogu otsusega eriolukord õnnestus ära hoida (omaette draamatikast nõretav lugu), siis nüüd vallutasid tankiväed Bakuu lihtsalt "töökorras" tehtud otsustuse kohaselt.

Sel päeval helises telefon meie Tartu korteris vahetpidamata. Kui õhtupoole koju tulin, leidsin abikaasa šokiseisundis: "Bakusse tungisid tankid, tulistati rõdudel viibivaid inimesi, toimub ühepoolne sõda." Edasi võtsin telefonikõnesid vastu ise. Need moodustasid üheainsa meeleehtliku appikarje. Kolmest ühes autos istunud minu keemiaprofessorist kolleegist sõitis üle tank. Tulistati kõiki juhuslikult ettesattunuid ...

Niimoodi see siis toimubki!

Jõudude vahetamine näis lootusetuna

Järgmisel suvel viibisin Bakuus ühe väitekirja kaitsmisel. Alates õhtust kehtis komandanditund. Illegaalselt toimetati mind ööpimeduses suhteliselt vähepatrullitavaid tänavaid pidi kohtumisele pööranda alla surutud Aserbaidžaaani Rahvarinde liidriga.

Niisuguseks kujuneb olukord pärast vääramatult lähenevat päeva X. Või veelgi hullemaks ...

Kõik see oli kogunenud mu teadvusse selleks 1990. aasta detsembripäevaks, kui ma haarasin telefonitoru ja pöördusin Venemaa presidendi poole, kes juhuslikult oli samaaegselt ka "meie Boriss".

Tänu saadikutunnistusele sisenesis Valgesse Majja takistamatult. Kui ma presidendi kabinetti astusin, seisis Jeltsin keset saalikest ja viibutas tervituseks kätt ning surus selle oma karuliku haardega minu pihku. Seejärel tekkis ta näole talle iseloomulik üheaegselt sõbralik ja salapärane ning veidike isegi irooniline naeratus: "Siin kabineti keskel toimib akna kaudu suunatud laserikiir, mille abil pealt kuulatakse. Läheme selles nurganišis oleva lauakese juurde, sinna see ei ulatu". Mulle polnud päris arusaadav toodud väite füüsikaline põhjendatus, sest pealtkuulamiseks jätkuaks aknaklaasi vibratsiooni kaugjälgimisest. Sellisel juhul pole ka nurgäärne positsioon vähem ohtlik. Muidugi ei hakanud ma esitama täpsustavaid küsimusi ja me suundusime mainitud lauakese juurde.

Alustasin ettepanekuga vahetada hinnanguid jooksva olukorra kohta. Selles osas meil lahkarvamusi ei olnud, milles ma tulles ei olnud kahelnudki. Kogu lugu liigub relvastatud jõu

kasutamise poole. Alustades muidugi Moskvast endast ja siis kontsentriselt edasi. Küsimus "kas" oli ilmselt juba oma vastuse leidnud. Kuidas-küsimusele sai vastust otsida vaid ajaloolistele analoogiatele toetudes. Perspektiiv oli muidugi kõike muud kui roosiline. Teabevahendid kontrolli alla, soomukid tänavatele, käsk "больше трёх не собираться!" ja eelkõige "neutraliseerida" võimaliku vastupanu liidrid. Avaldasin arvamust, et mu vestluskaaslane kõrvaldatakse esimesena ja, igaks juhuks, füüsiliselt. Ta suhtus sellesse kui iseenesestmõistetavasse prognoosi, kuid lisas, et ülejäänud RVSR-i kaasesimehi, sealhulgas ka mind ja teisi aktiviste, ootab sama saatus. Pidades silmas ainult relvastatud jõude, näis jõudude vahekord lootusetuna.

Alternatiiv lihtsalt puudus

Meenus episood, kui Kongressi liikmetele korraldati Tbilisi sündmuse dokumenteerivate videolintide demonstratsioon. Kogu suur saal oli tulvil laudadele paigutatud televiisoritest. Imestasin, kui paljud kohaletulnud saadikuist kandsid kindralivormi või äärmisel juhul polkovniku oma. Mäletan nende kurjakuulutavat urinat, kui tõlgiti vene keelde rahva ees esineva grusiinlase kõne. Ta rääkis punastest linikutest kõige punasemast, Gruusia iseseisvusest. Need soldafonid [kroonujuhmardid] täidavad käsu. Kuid kas ka siis, kui on käsk tulistada rahvahulka või lõmastada protestivaid inimesi tankiroomikute all? "Kuidas see rahvahulk üldse tänavale jõuab," kahtles Boriss.

Pärast seda "optimismist" nõretavat arutelu otsustasin lauale laduda teel väljanuputatud "trumbi". Pakkusin idee katsuda vormistada keskväimu vastu suunatud liiduvabariikide (nende juhtkondade) liit, sest ainus, kes võiks niisugust aktsiooni realselt initsieerida, on Jeltsin ise.

Borissi näole ilmus taas talle iseloomulik saladuslikuvõitu naeratus. Võta või jäta, Mona Lisa meeskehastus. Ta nihutas end toolil veidi tahapoole, avas meid lahutava lauakese sahtli, tõmbas sealt välja kirjutusmasinal täistrükitud paberilehe ja lükkas selle vaikides minu ette lauale. Lugesin teksti läbi ja mind valdas psühholoogiliselt mõistetav, kuid ratsionaalselt vaevalt põhjendatav relaksatsioonitunne. "Šuškevitš andis oma allkirja, Nazarbajev teatas oma nõusolekust, ukrainlased on ebamäärastes kahtlustes," selgitas Jeltsin partii jooksvat seisut.

Sel momendil veendusin lõplikult, et kui laual leidub mõni mitte ainult väga tugev, vaid ka otsustava tähtsusega malend, siis on selleks Boriss.

Lahkudes mitte eriti motiveeritud kergendustundega Valgest Majast, kippus mu tähelepanu fookusest välja jääma see lihtlabane seik, et sisuliselt oli jutt verest, võimalik, et väga ohtralt valatavast verest. Seega millestki diametraalselt vastupidisest ajendite, mis mind Moskvasse olid toonud. Kes mida või mis keda teeb, mina poliitikat või poliitika mind? Siiani pole mul ausat lõplikku vastust sellele küsimusele.

Kuid olukorra hinnang oli pigem adekvaatne. Juba mainitud passiivi kõrval oli aktiivis Jeltsin, lisaks vähemalt osa liiduvabariikide juhtivad eliidid ja *last but not least* aktiivsemate moskvalaste küllaltki valdav enamus, ehk laiemalt võttes Jeltsini valijaskond, kes võis

kriitilisel hetkel koonduda passionaarses seisundis oma karismaatilise liidri ümber. Kas sellest jätkub, oli tollal teisejärguline küsimus, sest alternatiiv lihtsalt puudus.

Vägev jõudude ülevaatus

Asjad arenesid aga omasoodu edasi ja kindlas suunas. Kirjeldatud arutelust vähem kui kuu möödudes toimusid sündmused Vilniuse teletorni juures, natuke hiljem voolas veri Riias. Järjekord oli ilmselt Eesti käes. Kuid siis tegi Edgar Savisaar üheaegselt ootamatu ja iseenesestmõistetava sammu: kutsus Jeltsini Tallinna. Ja viimane tuli, hoolimata sellest, et ta sõna kõige otsesemas mõttes riskis oma eluga. Aga sellest on ammendavalt juttu "Peaministris".

Vahetult pärast neid sündmusi sain teate, et Moskvas planeeritakse suuremat protestiüritust seoses Leedu sündmustega. Lendasin viivitamatult Moskvasse. Jõudsin kohale kavandatava meeleavalduse eelõhtul. Ei mäleta enam täpselt, kuidas, kuid sattusin Mossoveti (linnaavalitsusse) noorte entusiastide keskele, kelle ülesandeks oli sündmuse organisatsiooniliste ettevalmistuste juhtimine. Nad tegid mulle ettepaneku kirjutada eesoleva suurmiitingu resolutsiooni projekt – ikkagi *pribalt*. Muidugi oleks mõni Leedust pärit saadik olnud parem variant, kuid sel momendil valikut polnud. Higistasin selle dokumendi kallal pool ööd. Olin juba toona küllalt vana mees, kuid sattusin sellest hoolimata parajalt sõjakasse meeleollu, mis määras ka kirjutatava dokumendi tonaalsuse.

Demonstratsioon kogus palja pilguga haaramatu (hinnang 600 000) inimhulga. Esimeses reas sammusid Jeltsin, tema lähim meeskond, RVSR-i teised kaasesimehed ja aktivistid. Jõuministeeriumidest möödudes peatuti ning need ohtlikud asutused ja vastavad ministrid karjuti n-ö maha. Minu enda meeleolu järjest tõusis ja mind haaras illusioon, et sellise moraalse jõu vastu poleks isegi soomukitest ja kuulipildujatest väärilist vastast. Emotsioonid ja kaine mõistus satuvad tihti omavahelisse konflikti. Aga tegemist oli siiski vägeva jõudude ülevaatusega.

Lugu lõppes grandioosse miitinguga Maneeži väljakul. Jeltsin esines sõjaka kõnega, mida järjest katkestasid aplaus ja valjud kiiduavaldused. Kui mulle sõna anti, püüdsin kasutada kogu oma professorlikku veenmisoskust. Radikaalne resolutsioon võeti vastu vägagi emotsionaalses õhkkonnas. Rahvahulk skandeeris: "За нашу и вашу свободу!"

Eestisse naastes sattusin ühele Edgar Savisaare juures toimuvale kitsale nõupidamisele. Talle oli tehtud ettepanek lahkuda valitsusjuhi positsioonilt, sest tekkinud olukorras muutub järjest raskemaks poliitilisi plusspunkte koguda. Edgar vastas vägagi konkreetse hüpoteesi esitamisega. Järgmisel (1991. aasta) suvel läbib üldise poliitilise stabiilsuse seis miinimumi. Selle väga kriitilise otsustava momendi ootel tuleb olla valmis mis tahes stsenaariumiks. On vaja varuda kütust ja muud moonat, olla valmis blokaadiks või põrandaaluseks vastupanuks jne. Kui me sellest kriisist terve nahaga välja tuleme, on valitsuse koosseis suhteliselt teisejärguline küsimus. Kui ei, siis praegune errumine ainult soodustaks ... Ei mäleta, kuidas ta seda vastuvõetamatut finaali täpselt formuleeris.

Miljonitehääline kergendusohje

Gorbatšov valmistas ette oma “kirik keset küla” stsenaariumi. Tal oli ilmselt illusioon, et ta ikka veel suunab sündmuste kulgu. Või oli tegemist silmapettetrikiga ja ta tõesti suunas seda, oma arust kõige ohutumal viisil, kui pidada silmas poliitiku põhiküsimust.

Nii saabus suvi, täis ootusi ja ootamatusi, lootusi ja kartust, et võib juhtuda kõige halvem. Lühike põhjamaine suvi, mida tuleb optimaalselt ära kasutada. Kes milleks.

Prognoosidest hoolimata tuli 19. augusti hommik ikkagi ootamatusena, puhtpsühholoogilises mõttes. Vähemalt minuga oli nii. “Luikede järve” nautides tekkis mul mulje, et lugu on ette võetud kõigi reeglitega vastavuses. Vähemalt Ostankino teletorn on õigel ajal ja efektiivselt hõivatud. Ei mingit viimase momendi appihüüet. Kindralid näivad käsku täitvat. Gorbatšov aga on osavalt hõivanud käte puhtakspesemise positsiooni. Kuid mis on juhtunud Jeltsiniga? Kas ta enam ongi elavate kirjas? Kui ei, siis ... Mis on siis? Lahkuda siit ilmast vähemalt oma inimväärikust eiramata?

Kardan, et viimasena esitatud mõte mul sel momendil pähe ei tulnudki, ja see peegeldab tagantjäreletarkust. Vastupanu! – selline oli minu reaktsioon. Väljusin kodust Tartu linna inimitühjadele tänavatele. Oleks vaja kas või mingit vastupanu – imiteerida, see oleks õige iseloomustus. Rahvarinde Tartu osakonna volikogu koostatud protest, ülikooli töötajate koosolekul vastuvõetud protestiavaldus. Füüsikainstituudi protestimiiting toimus minust sõltumata, see näitas, et ma polnud Tartu peal kaugeltki ainus, kes Don Quijote retsepti kohaselt oma stressi püüdis maandada. Kuigi vastavad dokumendid olid esitatud Edasi toimetusse, ei loetud neid järgmiseks hommikuks uudisekünnist ületavaks.

Kus on Boriss, mis temaga on juhtunud? Tegelikult see oli *crucial* probleem, millest sõltus kõik muu. Kui päeva teisel poolel selgus, et Jeltsin on elus ja terve ning tegutseb Valges Majas, võis tajuda miljonitehäälsel kergendusohet. Putšistid osutusid uskumatult teovõimetuks.

Minu arvates on termin putš puhtalt ideologiseeritud tauning. Putši all mõistetakse “vandeseltslaste avantüürlikku riigipööret või riigipöördekatset” (EE, 7. kd, lk 538). Niinimetatud GKTŠP [Государственный комитет по чрезвычайному положению] koosnes aga NL-i valitsuse liikmetest ja selle eesmärk oli eksisteerivate keskväimu struktuuride käes oleva väimu säilitamine ja liiduvabariike haaranud separatismilaine mahasurumine. Tuletagem meelde, et Inglise kolonisaatorid sidusid koloniaalväimu vastu üles tõusnud separatistid–sipaid kahuritorude külge, et hukkamisprotseduuri teatraliseerida.

Samal ajal oli liiduvabariikide separatism põhiseaduslikult legitimeeritud suundumus, sest vormiliselt oli sätestatud nende liidust lahkulöömise õigus.

Gorbatšovi vaieldamatu “teene”

Subjektiivselt püüdis Gorbatšov säilitada kirikut keset küla, kusjuures ta jäi pidevalt hiljaks reaalse olukorra dünaamikale reageerimisega. 1988. aastal ignoreeris ta NLKP 19.

parteikonverentsile Eesti delegatsiooni esitatud uue liidulepingu sõlmimise ettepanekut (Lauluväljakul toimunud esimese suurmiitingu poolt formuleeritud juhised). Kolm aastat hiljem oli see probleem juba lootusetult aegunud, esinedes ainult putši puhkemise lisaaajendina. Kuid Gorbatšovi vaieldamatu reaalne "teene" oli nii äpudest tüüpidest koosneva NL-i keskvõimu isikulise koosseisu formeerimine.

Jeltsini ilmumine Valgesse Majja ja passionaarsuse laineharjale jõudnud moskvalaste otsustavus seda oma kehadega kaitsta muutis olukorda väga oluliselt. Hiljem sain teada, et eriüksuse Alfa komandör keeldus tegutsemast "korra" jaluleseadmiseks. Kas ta tõepoolest vastavasisulise käsu sai, pole mulle siiani selge. Pole kahtlust, et selle üksuse tehnilised võimed olid küllaldased muutmaks Valge Maja rusuhunnikuks ja seda ümbritsev rahvahulk veritsevaks hakklihaks.

Tajunud sündmuste niisugust pööret, kogunes Eesti Ülemnõukogu Toompeale. Sinna kutsuti ka Kodanike Komitee kolm esindajat, et ... Minule jäi mulje, et esimesena maju ja maid ümber jagama ja alles seejärel, sõltuvalt tulemusest, ehk ka Eesti iseseisvust välja kuulutama. Ma polnud aga sugugi kindel, et asi niisama libedalt lõpuni läheb, ja lendasin esimesel võimalusel Moskvasse. Borissile lähemale – ütleme nii.

Kohtusin seal paraja segadusega. Kõigepealt sattusin kolme käsitsi soomukeid peatada üritanud noore mehe grandioossele matusetseremooniale. Kui ligi saja meetri pikkuse Vene lipuvärvidega kanga varjus kantavad kirstud tribüüni ees maha pandi, pidas Jeltsin hingestatud kõne. Leinamiitingul esines ka Eesti Vabariigi esindaja. Kes, ei mäleta, sest tundsin kergendust, vabanedes kartusest, et meie poolt sõnavõttu ei tulegi.

Võtsin vaevaks uuesti läbi lugeda Edgar Savisaare "Peaministris" kirja pandud vastavad lõigud. Selleks et mitte kord juba kirjapandut korrata. Pealegi olin ma tol ajavahemikul oluliselt vähem olukorraga kursis kui Edgar. Nõustun temaga, et päris selget pilti neil päevil toimunud, sealhulgas Jeltsini tegevust ja tema tegelikke seisukohti puudutavast, pole siiani.

Mäng täispangale

Peatun veel ühel sündmusel – NSVL Rahvasaadikute Kongressi viimasel istungil. Tagantjärele vaadates võib arvata, et tikun allpool seda sündmust üle tähtsustama. Kuid ma lubasin mitte rakendada tagantjäreletarkust. Tõljal ma suhtusin sellesse pigem mainitud istungjärgu käigus üha kasvava ohutundega.

Istungid toimusid septembri algul. Kuigi mul on säilinud selle kulgu kajastavad dokumendid, ei kavatse ma ka selles osas ajaloolast asendada, nagu eespool lubatud.

Isegi osaliste ruumilises paiknemises oli tunda Jeltsini initsieeritud keskvõimule vastanduva vabariikide liidu olemasolu *de facto*. Presiidiumilauas istusid reas 12 liiduvabariigi ülemnõukogu presiidiumi esimehed Jeltsiniga eesotsas (saali poolt vaadatuna vasakult esimene). See pidi ilmselt demonstreerima, kes paraadi kamandab.

Päevakorra põhiküsimuseks oli esitatud Kongressi iseenda laialisaatmine. Positiivse otsuse vastuvõtmiseks oli vaja väga jäika kvalifitseeritud enamust, peaaegu nelja viiendikku, sealjuures nimekirjalisest koosseisust. Eesti, Läti ja Leedu delegatsioonid istungil ei osalenud. Oli ka teisi puudujaid. Kõigi nende hääled loeti automaatselt laialisaatmise vastu antuteks. Seega oli vaja saada praktiliselt kõigi saalisolijate poolthääled. Esimesed külmavärinad jooksid mul üle selja mõtte juures, et arvuka ja agressiivse-kuuleka enamuse põhituuma moodustava üdini konservatiivse saadikuterühma Sojuz keeldumine hääletusest osa võtta tähendaks ürituse lootusetut läbikukkumist. Jäänuks üle ainult variant “капаял устал”, millega lõppes 1918. aasta jaanuaris Asutava Kogu tegevus.

Õnneks oli otsustatud mängida täispanga peale. Lühidalt öeldes, kuulsin väga tuttavat motiivi: Kongress on kõrgeim võimuorgan. Kui senised president ja võimustruktuurid on praeguse supi kokku keeranud, siis tuleb nad asendada uutega, kes on võimelised jälle korra majja lööma. Sõnavõttud sõnavõttudeks, kuid järgmisel päeval täheldasin istungite vaheajal, et tribüüni kõrval laual on mingi paber, millele allkirja andmiseks on kogunenud paras järjekord. Viimases vilksatas ka RVSR-i liikmeid. Trügisin ligi ja võtsin endale eksemplari laual lehavast paberipakist. Dokumendi projekt oli koostatud igati kvalifitseeritult ja äsjamainitud vaimus. Selle esitajate seas polnud mitte Sojuzi äärmuslased, vaid hoopis neutraalsemad tegelased eesotsas tuntud isepäise mehe Aleksandr Obolenskiga (kunagi esitas ennast presidendivalimistel Gorbatšoviga konkureerivaks kandidaadiks). Asi hakkas naljast tõsiselt eemalduma.

Naeruväärselt väike puudujääk

Tegin kiire peastarvutuse ja leidsin, et kui ka iga kahekümnes RVSR-i liige “valesti” hääletab, on vesi ahjus. Jeltsin oli olnud endas nii kindel, et ei vaevunud eelnevalt tagama endale selle rühma täistoetust, kutsudes aegsasti kokku vastava koosoleku. Muidugi mitte isiklikult – loomulikult pidi ta presidendina järgima protokollinõudeid –, kuid andes sellekohase ülesande näiteks Juri Afanasjevile. Peale isetegevuse polnud midagi peale hakata. Järjekordsel vaheaja väljakuulutamisel pingutasin oma häälepaelu, kuidas jõudsin (mikrofonid olid välja lülitatud), ja kutsusin saali parempoolsesse ülemisse nurka RVSR-i koosoleku.

Täiesti ettearvamatult tekkis meil selle käivitamisega raskusi, sest üks Kasahstani esindav daam pidas emotsionaalse kõne teemal, kuidas venelased on selles vabariigis üleöö muutunud “teist sorti inimesteks”. Kuni ta väsis, polnud mul mingit vahendit tema sõnavoolu peatada, kallid aeg aga tiksus omasoodu. Jõudsime siiski vastu võtta Kongressi eksisteerimise lõpetamist toetava resolutsiooni ja koostada vastavasisulise avalduse-üleskutse, mille kadunud Galina Starovoitova kõnepuldist saalile ette kandis.

Jeltsini taktika oli väga lihtne. Lühikese paela otsas lasti püünele Gorbatšov, kes esitas “laialilaskmise” ettepaneku ja püüdis seda ka põhjendada. Nõrgaks momendiks oli see, et tema endisest autoriteedist olid alles ainult riismed, kui needki. Arvestus oli aga ilmselt selline, et enamuse kuulekus ületab agressiivsuse. Kuid, nagu juba märgitud, oli vaja saada mitte ainult enamuse, vaid kõigi kohalolijate hääled.

Esimene hääletus kukkus läbi 15 vastuhääle (üle poolteise tuhandest saalis viibivast saadikust) tõttu. Gorbatšov lasti uuesti püünele manitsema ja seejärel tehti uus hääletusvoor. Rääkida niisuguse protseduuri legitiimsusest oleks koomiline. Järgmises voorus oli vastuhääli kuue–seitsme kandis, kuid ka sellest jätkus otsuse läbikukutamiseks. Näis, et kõigest hoolimata oli Jeltsin seda raundi kaotamas, sealjuures naeruväärselt väikese hääle puudujäägiga. Kui ainuüksi suhteliselt väikesearvuline Eesti delegatsioon või ainult veerand meist oleks hääletamisel osalenud, poleks mingit probleemi tekkinud. Kuid oleks on teatavasti paha poiss.

Tagavaraks ... Žirinovski

Ma olen isegi jalgpalli suhtes üsna ükskõikne, kuid vaevalt on keegi varem näinud nii dramaatilist "matši". Õnneks istus hall kardinal Matrosskaja Tišinas ja ei saanud oma manipuleerijatalenti demonstreerida.

Gorbatšov lasti areenile kolmandat korda. Vaevalt on keegi poliitika suurmeestest kogenud nii totaalset alandust. Mõistusele koputamine ei andnud küllaldasi tagajärgi, seetõttu oli ta ilmselt otsustanud koputada hingele (ju ta seda hästi tundis): "Kui Kongress omal tahtel ise oma volitusi maha ei pane, saadetakse ta kas või väevõimuga laiali ja te jääte ilma kõigist saadikuseisusega kaasnevatest hüvedest. Kui aga otsus on positiivne, säilitatakse need teile kuni mandaadi lõppemise tähtajani." Järgnenud kolmandas voorus tekkis juba paar "ülearust" häält. Seekleid kulus ilmselt vähem kui kolmkümmend. Eesriie oli langenud. *Sic transit gloria mundi.*

Pärast Kongressi viimase istungi lõppu tehti RVSR-i liikmetest ühine mälestusfoto. Nii mitmedki rühma liikmed olid nõrдинud, et Jeltsin ei vaevunud meiega koos poseerima. Ta hõljus nüüdsest peale hoopis teises universumis. Viimases osutus eriti oluliseks endise Gorbatšovi kabineti sildivahetus, nagu ka NLKP Keskkomitee valduses olnud Staraja ploštšadi suurejoonelise hoonekompleksi ülevõtmine.

Titaanide heitluse ajastu oli lõppenud Jeltsini hiilgava seljavõiduga. Järgmisel perioodil osutasid nad aga mõlemad kaotajaks. Gorbatšov pidi enda kui poliitiku põhiküsimust lahendama vaat et nullist (kui mitte negatiivsest väärtusest) alustades. Ajalugu pole võimeline niite vaibast välja tõmbama, kuid vaiba enda vahetamine näib talle olevat kättekogu. Ja sama isiksust võivad erinevates vaipades esindada kaugeltki mitte samavärvilised niidid.

Viimast korda kohtusin Jeltsiniga mingi ürituse vaheajal koridoris. Vahetasime paar sõna Vene–Eesti edasiste suhete teemal. Avaldasin arvamust, et Savisaare valitsust pole enam kauaks ja et Eestis saab ilmselt olema palju neid, kel pole oma poliitiku põhiküsimuse lahendamiseks tagavaraks midagi peale russofoobiast toitumise. Borissi näole tekkis jälle talle nii omane salatsevavõitu naeratus ja ta kostis: "Selleks juhuks on meil tagavaraks Žirinovski." Tundsin parajat üllatust. Olin oma naiivsuses pidanud seda ei tea kelle poolt Kongresside Palee alumise korruse halli lahti lastud ja hommikust õhtuni arvuka reporteritekarja õielilükatud mikrofonidele sülge pritsinud tüüpi mingiks nõdrameelseks maniakiks. Ilmselt lahkun siitilmast oma lapsikust naiivsusest lahti saamata.

Epiloog

RVSR-i endised liikmed kogunesid tähistama selle saadikugrupi moodustamise viiendat ja kümnnendat aastapäeva. Mõlemal juhul valitses Jeltsini suhtes peaaegu üksmeelne hukkamõist. Kazannik kahetses, et oli loovutanud Jeltsinile oma koha ülemnõukogus. Esimesel korral juhatasin istungit ja minult nõuti oma arvamuse väljaütlemist. Põiklesin kõrvale ettekäändel, et pole sünnis sekkuda sõbraliku naabერიigi siseasjadesse.

Teisel korral paljundati kogumik rea endiste saadikute kirjalike tekstidega. Ainult paar enam-vähem neutraalset positsiooni Jeltsini suhtes, needki eeskätt mitte Venemaalt pärit inimestelt. Esitan siin ühe väljanõpitud mõtte: Jeltsinit lihtsalt kasutati ära. Raske on sellele vastu vaielda. Küsimus on ainult selles, kes, kuidas ja millisel eesmärgil.

Kas see võiks käia ka meie, Eestit esindanud grupi kohta? Ei saa vastu vaielda, kuid väidaksin, et kõik toimus vastastikustel alustel. Parim variant, mida poliitika puhul oodata võib.

Lõpetaksin vene keeles ja kirillitsa fonti kasutades: «Борис, не поминай нас на том свете лихом. Пусть земля будет тебе пухом!»

[1] Jutt on kuulsast *ex tunc* õimisest, s.o ENSV seaduste tunnistamisest õigustühiseks nende vastuvõtmisest alates.